

RAMAZAN ve ORUÇ

Editörler

Berat Açıl - Fahrettin Altun
Serhat Aslaner - Mustafa Demiray
Halis Kaya

Ramazan ve Oruç

Proje

Ümraniye Belediye Başkanlığı adına

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

Editörler

Berat Açıl - Fahrettin Altun - Serhat Aslaner

Mustafa Demiray - Halis Kaya

Proje Yönetimi

Mesut Özdemir

Başkan Yardımcısı

Tuba Kızıltan

Kültür Müdürü

Tashih İlhan Süzgün

İç tasarım Ender Boztürk

Kapak görseli: Hamid Aytaç

“Ramazan ayı, ki içinde Kur’ân nüzul etmiştir.” el-Bakara 2/185.

(1378/1959. Hilmi Şenalp Koleksiyonu)

Kapak tasarımı Emin Albayrak

Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No: 63 Ümraniye/İstanbul

Tel: 0216 443 56 00 / 184 Faks: 0216 335 32 76

www.umraniye.bel.tr

copyright©2015 Ümraniye Belediyesi

Kitabın tüm yayın hakları Ümraniye Belediyesi’ne aittir.

Yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde

kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Haziran 2015, İstanbul

Baskı: Belikan Basım 0212 613 79 55

Ramazanın Kaybolan Sedası: Temcidler

Zeynep Yıldız*

Giriş

Ramazın ayının geçmişten günümüze kadar devam eden dinamizmde, İslam dinine mensup bütün milletler üzerinde tartişılmaz bir etki yaratan ve Türk-İslam medeniyetinin elinde ayrıca estetik bir biçim ve değer kazanarak nüfuz alanını genişletmiş olan musiki kültürünün önemi büyüktür. Ramazanda musiki sanatının icra edildiği faaliyetler, özellikle dini musiki formlarının belirlenmesi açısından önem arz eden, teravih namazı, mukabeleler ve diğer ibadetler etrafında şekillenen bir faaliyetler bütünüdür. Bunların bir kısmı, geçmişteki uygulama şekillerinden ufak ve bazen ciddi farklılıklar göstermekle birlikte, günümüzde de uygulanmaktadır. Ancak bir kısmı tamamıyla terk edilmiş ve neredeyse unutulmak zerebilir. Bu formlar, teorik olarak musiki formlarını anlatan ders kitaplarına birer cümle ile girebilmiş ya da nazariyat kitapları ve tarih kitaplarında, sadece tanım ve genel bir çerçevede sunulmak suretiyle varlığını korumaya çalışmakta; pratikte ise nasıl uygulandığı sorusuna ancak bu icralara şahit olan kişilerin tarifleriyle cevap bulunabilmektedir.

Temcid, artık pratikte uygulanmayan, eskiden pazartesi ve cuma geceleri, ayrıca üç aylarda ve özellikle ramazan ayında, her gece teravih namazından sonra ve sahur vaktinde minareden, bütün müezzinlerin iştirakiyle okunan ve sonunda *münacat* (Allah'a yakarış) kıtaları bulunan

.....

* Doktora ęrencisi, Marmara Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim-dalı.

bir dini musiki formudur. Bu form ve ritüel, günümüzde terk edilmiş ramazan musikisi uygulamalarından yalnızca biridir. Üstelik minare musikisi olması yönüyle toplumun gündelik hayatı içinde çok daha sistemli ve etkili bir nüfuz alanına sahiptir. Bu yönüyle etki alanı nispeten daha dar olan cami içi musikisi formlarından ayrılmaktadır.

Artık uygulanmayan bu formun niteliği ve keşfi hakkında yapılan çalışmalar ise bir hayli sınırlıdır. Bu konuda yazılan ilk kapsamlı makale, Cemaleddin Server Revnakoğlu tarafından, *Tarih Konuşuyor Mecmua-sı*'nda 1968 yılında yayımlanmış olan, "Minare Musikimizde Temcidler" isimli makaledir. Bu makalede yazar, temcid formunun genel özelliklerini, tarihini ve nazari kurallarını özetlemiş, İstanbul ve Anadolu'daki geleneksel icrasıyla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bu makale dışında ana konu olarak temcidleri ele alan tek çalışma, Ferdi Koç'un 2011 yılında *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayınladığı, Sakarya'nın Taraklı ilçesindeki temcidleri derlediği makalesidir. Bu makalede de temcidlerin nazari özellikleri ve tarihiyle ilgili bir derleme yer almaktadır. Bunlar dışında, Ubeydullah Sezikli, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Temcid" maddesinde bir inceleme gerçekleştirmiştir. Ayrıca Marmara Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nde tamamlanan üç tez, konuları gereği temcid konusuna geniş yer ayıran çalışmalar olmuşlardır. Bunlardan ilki Recep Tural tarafından 1994 yılında yazılmış "Türk Din Mûsikîmizde Na't, Tesbih ve Temcîdler" isimli tezdır ki, konuya bakış açısı daha çok tarihsel düzlemde kalmış, çok kapsamlı olmayan bir tezdır. Diğer ikisi, 2006 yılında Hacer Aktaş tarafından yazılan "Osmanlı'da Mübarek Gün ve Gecelerde Dini Musiki" adlı tez ve Halil İ. Önder tarafından 2010 yılında yazılan ve konusu itibarıyla bu formu diğerlerine kıyasla daha kapsamlı bir şekilde inceleyen, "Ramazan Musikisi" adlı tezdır.

Bu çalışmada, öncelikle İslam dini ile musiki arasındaki ilişkiye ve ramazan musikisine kısaca değinilecektir. Ardından temcid ve münacat formlarının tanımı ve Türk din musikisi içindeki yerine temas edilecek, geçmişte nasıl uygulandığı sorusuna, bu uygulamaya şahit olmuş olanların ve araştırmacıların tariflerinden istifade edilerek cevap aranacaktır. Çalışmanın temel meselesi ise, temcid formunun uygulama esasları ve nazari özelliklerinin keşfinden çok, bu formun ramazan musikisi içinde nasıl bir değeri olduğu, toplumdaki ramazan dinamizmini nasıl etkilediği gibi sorulara cevap aramak ve artık uygulaması kalmamış olan bu ritüelin yeniden icrasının mümkün olması için neler yapılabileceği konusunda da bir tartışma zemini sunmaktır.

Musiki - İslam Dini İlişkisi ve Ramazan Musikisine Kısa Bir Bakış

İslam coğrafyasında musiki, diğer bütün güzel sanatlarda olduğu gibi, dinî ve ahlaki duyarlılığın etkisi altında gelişmiş, sınırları çizilmiş ve kuralları konulmuş bir icralar bütünüdür. Bu sınırlar konulurken, Kur'an, diğer estetik ifadeler için bir model görevi gördüğü gibi, ses sanatının özünün şekillenmesinde de belirleyici bir faktördür (Faruki, 1999, s. 477; Koç, 2009, s. 173).

Musiki, bir Müslümanın dini vazife olarak yerine getirdiği pek çok faaliyet içerisinde yer alır. Günde beş vakit namazda icra edildiği gibi, Ramazan ve Kurban bayramlarında kılınan namazlarda, cenaze namazlarında, ramazan ayı boyunca her akşam kılınan teravih namazlarında ve çeşitli vesilelerle okunan Kur'an'da kendisini gösterir. Kur'an tilaveti, yani kıraat, yalnızca dinî faaliyetlerde değil, toplantılarda, sosyal olaylarda, önemli günlerde, radyo ve televizyonun günlük yayınlarında da duyulur. Bu yüzden musiki, bir Müslümanın sosyal hayatının ve dinî ritüellerinin hemen her kısmında yer alır. Bu yerin, İslami gelenekteki estetik ve çekicilikle bağlantısı ise çok açıktır. İslam dini ile estetik ölçülerin ilişkisi üzerine önemli bir çalışması bulunan Leaman'ın (2010) dediği gibi, nasıl ki ezanın cami içindeki hoparlörlerden okunması sebebiyle artık minarelere gerek kalmamış olmasına rağmen, minarelerin hâlâ muhafaza edilmesi, mimari güzellikten ve bu güzelliğin kişiyi camiye gitmeye teşvik etmesinden kaynaklanıyorsa, ezanın müzikalitesi ve güzelliği de Müslümanları camiye gitmeye teşvik eden ve cami çevresinde gelişen ibadetlerin estetik tarafını ön plana çıkaran unsurlardan biridir (s. 159).

Ramazan, Müslüman toplumlar için önemli bir ibadet ayıdır. Bu ay, toplumdaki dinî duyarlılığın arttığı, sadece her vaktin ibadetlerini yerine getirmeye çalışan dindar kesimin değil, bütün bir cemiyetin idrak ettiği ve etkisinde olduğu bir dönemdir. Bu ayın çevresinde yüzyıllar boyu teşekkül edegelen âdet ve gelenekler, toplum değerleri üzerinde kolayca silinmeyecek izler bırakmıştır. Ramazan, bu geleneklerden biri olan musiki ile de etkileşimde bulunmuştur. Üstelik bu etkileşim karşılıklı olarak gerçekleşmiş ve ramazanın kendine has birçok uygulaması musikiden bağımsız olmadığı gibi, bu uygulama ve ibadetler de, özellikle dinî musiki sahasını şekillendirmiş, sınırlarını çizmiştir. Ramazanda icra edilen ibadetlerde de musikin ruhlarına, kalplere tesir eden etkileyici gücünden faydalanılmıştır. Zira günde beş vakit okunan ezanın dışında halkın cami musikisiyle en

çok muhatap olduğu dönem ramazan ayıdır. Özellikle bu ayda kılınan teravîh namazları, bu konudaki en girift uygulamaların icra edildiği vakit olup camilerde musiki icraatının canlandığı ve renklendiği bir ibadettir. Ayrı makamlarda kılınan dört rekâtlar ve bunlar arasında okunan ilahilerle eda edilen teravîh namazı haricinde, teravihten sonra ve sahur vaktinde minarelerden okunan temcidler, bu yoğun icraatın türlerini meydana getirir (Özcan, 1979, s. 51).

Temcid Nedir?

Sözlük anlamı, “ululama, ağırlama” (Devellioğlu, 1970, s. 1987) demek olan *temcid*, bir dinî musiki formu olarak, minarelerde, ezandan ayrı bir biçimde, Allah’a yapılan dua, tazarru ve münacatlar için kullanılan bir isimdir (Sezikli, 2011, s. 410). Temcid okunduktan hemen sonra okunan ve Allah’a yakarışlar ifade eden sözlere ise münacat ismi verilir. Bir edebiyat formu da olan münacat, dinî musikide temcid adını alan formun hemen arkasından söylendiği için dinî musiki formlarının anlatıldığı pek çok kaynakta bu iki isim, temcid ve münacat ismiyle tek bir form olarak ele alınmıştır. Bazı kaynaklarda da, minarenden okunan eserin bestelenmiş olan ilk kısmına temcid, irticali olarak okunan ikinci kısmına ise münacat adı verildiği belirtilmektedir (Şahin ve Kemiksiz, 2010, s. 21).

Genellikle üç aylarda recep ayının ilk gecesinden başlayıp, ramazanın teravîh kılınan ilk gecesine kadar yatsı namazının ardından, ramazanda ise sahurdan sonra, oruç tutma zamanının geldiği sırada, müezzinler tarafından halkın iştirakiyle minarenden okunmaktadır (Sezikli, 2011, s. 410). Üç aylar dışındaki zamanlarda da pazartesi ve cuma geceleri okunduğu rivayet edilmektedir (Özcan, 1979, s. 50). Oruç tutma zamanının geldiği sırada okunuyorsa, temcidin okunması sahur süresinin bittiğini ve imsak vaktinin geldiğini haber vermektedir diyebiliriz. Ancak aşağıda verilecek olan pek çok alıntıda, hanımların sahur yemeğini bu temcidler eşliğinde hazırladığı ya da hane halkını sahura kaldırdığı gibi rivayetler mevcuttur. Bu yüzden temcidin imsak vaktinden bir süre önce mi yoksa imsak vaktini haber vermek için mi okunduğu sorusuna, kaynaklarda farklı cevaplar verilmektedir.

Temcidin ortaya çıkış hikâyesi, rivayetlerde bir bütünlük arz etmektedir. Cemaleddin Server Revnakoğlu (1967), temcidin ilk olarak Hz. Bilâl-i Habeşî tarafından icat edildiğini söylemektedir (ss. 2996-2997). Ethem Cebecioğlu da (1997) temcidin Hz. Bilâl-i Habeşî'nin icadı olduğunu

tekrarlamıştır (s. 281). Temcid metinlerini inceleyen Recep Tural da (1994), gözden geçirdiği yazma güfte mecmualarında Bilâl-i Habeşî'ye atfedilen temcid örneklerine rastladığını belirtmektedir (s. 183). Tahir Olgun'un (1963) ifadesine göre, ilk önceleri gece yarısında Hristiyanların çaldığı nâkûs sesinden rahatsızlık duyularak, buna çare olmak üzere, gece yarısından sonra minareye çıkılıp, tanyeri ağarınca kadar uzatarak ezan okunmaya başlanmıştır. Hatta Hz. Peygamber zamanında Hz. Bilâl de erkenden ezan okur, daha sonra Abdullah b. Ümm-i Mektum ezan okurdu, ki Hz. Peygamber de oruç vakti başlangıcı için ikinci ezanın geçerli olduğunu ifade etmiştir (s. 63). Hicri 254 tarihlerinde Mısır'da böyle uzun uzadıya ezan okuma âdeti kaldırılarak yerine birçok müezzin tayin olunmak suretiyle sabaha yakın minarelerde tesbîhât ve tekbîrât ile zühd ve aşka ait kasideler okunmaya başlamıştır (Olgun, 1963, s. 97). Aşçı Dede hatıralarında da temcid konusunda, Hz. Peygamber'in, Hz. Bilâl'e nasıl temcid okumayı öğütlediğini belirten ifadeler yer verir:

Pes sema, râhat-ı ruh ve sebab-i küşûfât u fütuh olduğundan ötürü Hazret-i Resûl-i Mükerrrem sallallâhu aleyhi ve sellem, Hazret-i Bilâl radiyallahu anha ekser-i zamânda "Yâ Bilâl, bize hoş avaz ile rahat ver ve minare üzere çıkıp Hudâ-yı ta'âlâyı temcid ve tehlîl ve tahmîd etmekle bizim ruhumuza sefa ve sürurlar ırgür" buyururlardı. Yani ey hoş nevâlî ve latif avazlı Bilâl, mîzene üzere çık, rahîl tablnı vur (Aşçı, 2006, ss. 47-48).

Geçmişte temcidin nasıl icra edildiği konusunda kesin bilgiler mevcut değildir. Türk din musikisi formları konusunda araştırma yapanlar da, bu icrayı çeşitli rivayetlere dayanarak ve birbirlerinden farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Sahurlarda temcid okunan dönemleri idrak etmiş isimlerin ifadelerine başvurmak mümkün olsa dahi, temcid okunurken, öncesinde veya sonrasında söylenen sözler, bu sözlerin okunma sırası, hangi kısımların cumhur, hangi kısımların tek bir müezzin tarafından ve hangi makamlarda okunduğu gibi konular, çeşitli rivayetlere göre farklılık arz etmektedir.

Son dönemin dinî musiki sahasındaki en önemli aktarıcılardan biri olan Halil Can'ın (1967) oldukça genel bir tarifine göre temcid şöyle icra edilmektedir:

Baki ve enterrahim, "Ya Allah" nidası bir kişi tarafından okunur. Bunu müteakip bütün müezzinler, "Ya Rahman" derler. Tekrar bir müezzin tarafından "ilahun vâhidün..." okunur. Yine bütün müezzinler "Ya Mennân" derler.

Böyle münferit okuyuşlardaki temcid güftelerini müteakip cumhuren, “Ya Sübhan, Ya Deyyan, Ya Rıdvan” kıraat edilir (s. 18).

Suphi Ezgi'nin (1935) biraz daha ayrıntılı olarak açıkladığı tarife göre ise temcidin icrâsı şu şekildedir:

Özellikle büyük camilerde gece yarısı; evvelâ birinci cümlelerin iki devrelik lahnini bir müezzin okur. Onu takiben üçüncü devre olan mülâzimeyi müezzinler topluca okur. Hz. Âdem'den Peygamber Efendimize (s.a.) kadar Peygamber isimleri Hz. Âdem'den evvel üç defa (Lâ ilâhe illallah) ve Âdem Safiyyullah kısmındaki bestesiyle okunur. İstenilirse Peygamber Efendimiz (s.a.) cümlesiyle okunan mûsikî cümlesi terennüm olur. Eserin Arapça ve Türkçe olan münacaat kısmı bir müezzin tarafından kuvvetli sesle minarenden halka hitab edilir ve aynı müezzin, “Nasrun minallahi ve fethün karib ve beşşirî'l müminin ya Muhammed” ve “bismike” der; sonra topluca “Ya Allah Hû” diye bitirilir (s. 72).

Yine önemli bir araştırmacı ve dinî musiki sahasında yazdığı makaleler ile önemli bir yeri olan Revnakoğlu (1967) ise, temcidin okunuşunu şöyle tarif etmektedir:

Bir kişi “Ya Hz. Mevlam” der, ardından üç defa kelime-i tevhid okunur. Arkasından kitap ve şeriat sahibi peygamberlerden birkaçının, en az dört tanesinin isimleri yâd edilir. Sonunda Hz. Peygamber'e salât ü selam getirilir. Müteakiben bir âyet-i kerime okunur. Bunlar umumiyetle “Küllü men Aleyhâ Fân”, “Küllü şey'in Hâlikün İllâ vecheh”, “Lehü'l-hukmü ve ileyhi türceün” gibi âyet-i Celilelerden seçilirdi. En sonunda âyetin cümle teşkil eden birkaç kelimesi yahut son lafzı, yüksek perdeden beraberce okunur. Daha sonra da bir beyitlik münâcât ve Na't-i Rasül, sala tavrında okunduktan sonra hep birlikte “ve'l-hamdülillahi Rabbi'l-âlemin” denilerek arkasından “el-Fatiha” çekilir. Fatiha-yı Şerifeyi herkes içinden okuyup bitirdikten sonra “Mâ kâne Muhammedün ebâ ehadin” veya “Sübhâne Rabbike Rabbi'l-izzeti” âyet-i kerimelerini bir kişinin aynı perdeden okumasıyla temcid sona ererdi (s. 2996).

Ubeydullah Sezikli'nin (2011), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde, bütün bu rivayetleri nispeten derleyip toplayarak verdiği genel bir tarif ise şöyledir:

Bir kişinin “Yâ hazreti mevlâm” şeklindeki girişinden sonra üç defa kelime-i tevhid çekilir. Ardından peygamberlerden bazılarının ismi zikredilir ve Hz. Muhammed'e salâtü selam getirilir. Daha sonra Allah'ın isimlerini ihtiva eden Kur'an ayetlerinden biri okunur; bunu bir beyitten ibaret münacat veya na't'ın okunması takip eder. Hep birlikte “ve'l hamdü li'llâhi

rabbi'l-âlemîn” denilip ardından bir kişi tarafından fatiha çekildikten sonra yine bir kişinin, “Mâ kâne Muhammedün ebâ ehadin...” [...] veya “Subhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yasifün...” [...] diye başlayan ayeti okumasıyla temcîd sona erer (s. 410).

Ahmet Şahin ve Mehmet Kemiksiz, İstanbul 2010 Kültür Başkenti çalışmaları kapsamında hazırladıkları kitapçıkta, temcid ve münacatın güftesinin tamamına yer vermişlerdir. Bu güfte, Ferdi Koç'un, Sakarya'nın Taraklı ilçesindeki temcidlerden yola çıkarak hazırladığı güfteyle hemen hemen aynıdır:

Temcidin Metni:

Yâ Hazret-i Mevlâ,

Mevle'l mevali, ente'l Kerîmü'l Bâkî ve ente'r Rahîmü **yâ Allâh.**

Ente'l-lezî teferratte bi'l fadli ve'l kerami ve'l ulâ, **yâ Rahmân.**

Îlâhün vahidün, Rabbün Teâlâ, hüva'llâhü'l bedi'u'l hakku'l 'ulâ, **Yâ Mennân.**

Teâlâ zâtühû lemmâ tecellâ mine'l ğaybi ile'l 'ayni fecellâ, **Yâ Deyyân.**

Sübhâne men tâbe 'alâ Âdeme ba'demâ 'asâ, fectebâhü

Rabbühü ve rafe'a ile's semâvâtî'l 'ulâ **yâ Sübhân.**

Sübhâne men encâ Nûhan, ile's seffineti ve eshâbehü,

Sübhâne men ersele Mûsa ilâ fir'avne bi'l 'asâ **yâ Furkân.**

Sübhâne men ahsene savte Dâvûde ve rafe'a Îsâ.

Sübhâne meni'ttehaze İbrâhîme Halîlen ve'stafâ **yâ Hannân.**

Sübhâne men tecellâ ve kelleme Mûsâ **yâ Rıdvân.**

Sübhâne men hateme'l enbiyâ, bi Muhammedini'l Mustafâ,

Fidâhü ebî ve ümmî, keme'l Halîlü İsmâile fedâ.

Allâh, yâ Hazret-i Mevlâ.

Lâ ilâhe illâ'llâh, **Allâh, yâ Hazret-i Mevlâ.**

Hak Lâ ilâhe illâ'llâh, **Allâh, yâ Hazret-i Mevlâ.**

Lâ ilâhe illâ'llâh, Evvel Âdem Safiyyü'llâh, yâ Mevlâ, **Allâh, yâ Hazret-i Mevlâ.**

Lâ ilâhe illâ'llâh, Muhammedü'r rasûlüllâh, hakkan ve

sıdkan ve salli ale'n Nebiyyi'l Mustafa, Ahmedüne'l hâdî

ve aleyhi's senâ, **Allâh, yâ Hazret-i Mevlâ.**

Kerîmün, Rahîmün, **Allâh, yâ Mevlâ.**

(Kalın yazılar cumhur olarak okunur).

Münâcât:

Yâ hâteme'r risâleti yâ eşrafe'l verâ,
 Aceben li'l muhibbi keyfe yenâm
 Külli nevmin 'ale'l muhibbi harâm
 Kum yâ nâim ü kem tenâm,
 Âşıku'llâhi ve yenâm, ed'ûke bi't tazarru'î yâ dâime'l bekâ.
 Aslih lenâ bi fadlike yâ vâsi'a'l atâ.
 İlâhî ben kime idem münâcât
 Kapunda eyleyim arz-ı hâcât
 Ve yâ dânen-de-i sırr-ı hafıyyât
 Ne hâcet hazretine arz-ı hâcât
 Ey kerîm ü lem yezel ve'y pâdişâh-ı lâ yezâl
 Saltanat-ı küllî senindir, hiç sana ermez zevâl
 Salli alâ seyyidinâ Mustafâ, Ahmedüne'l hâdî aleyhi's senâ.

Örnek münâcât

Güfte: "Münebbihat"dan (İbn-i Hacer el-Askalânî)
 Eyyühe'n nevvâmü kûmû li'l felâhi
 Ve'zürü'llâhe'llezi ecrâ'r riyâha
 İnne ceşşe'l leyli kad vellâ verâha
 Ve tedânâ askeru's subhi velâha
 İşrabû ve accilû fekad karube's sabâhu
 Ma'sera's savvâmi yâ büşrâkümû
 Rabbüküm bi's savmi kad hennâkümû
 Ve civâru'l beyti kad a'tâkümû
 Fe'f'alû ef'âle erbâbi's salâhi
 İşrabû ve accilû fekad karube's sabâhu

(Şahin ve Kemiksiz, 2010, s. 21; Koç, 2011, s. 65-66).

Revnakoğlu'na (1967) göre temcidler, bestelenmiş ilahi veya tevşih şeklinde olmadığından her zaman belirli bir makamdan okunması şart değildir. İlk münacat, hangi makamdan okunursa, onu takip eden tevhid-i şerifler, lâfza-i celâller ve salât ü selâmlar da aynı makamda okunur ve makam her vakitte ve her defasında değiştirilebilir. Temcidler genellikle

rast, uşşak, segâh, hicaz, neva, hüseyini, acem, acemaşiran, eviç, muhayyer, şehnaz gibi makamlardan biri üzerine seyirler yapılır, okunacak şuşul ve ilahiler, ona göre düzenlenir. Her gece başka makamlara geçilir. Temcid başından sonuna kadar aynı makam üzerinde devam eder (s. 2997). Ubeydullah Sezikli'nin (2011) açıklamasına göre de, rast, uşşak, segâh, hicaz, neva, hüseyini, acem, acemaşiran, eviç, muhayyer, şehnaz gibi makamların normal seyri takip edilerek icra edilen temcidler ilahi veya tevşih gibi bestelenmiş olmadığı için her gece ayrı makamda okunur, başından sonuna kadar bu makamlarda devam ederdi (s. 411). Mustafa Özdamar'ın (1997) tespit ettiği temcidler genellikle uşşak, hicaz, segâh, neva, hüseyini, acem, acemaşiran, eviç, muhayyer, şehnaz ve irak gibi makamlarda icra edilmekteydi (s. 161). Ferdi Koç'un (2011), Sakarya'nın Taraklı ilçesinde tespit ettiği temcidlerin ise makamları genelde saba, bestenigâr, neva, eviç ve hicaz makamlarındadır (s. 64).

Temcid ve Münacatın Eski Uygulamalarından İzler

Temcidin Anadolu topraklarında ne zamandan beri okunduğunu bilemiyoruz. Ancak yüzyıllardan beri böyle bir formun var olduğunu bildiren kaynaklara sahibiz. Osmanlı'da, Sultan II. Bayezid Vakfiyesi'nde "Hoş-Elhân, salih, mütedeyyin müezzinler ki âdâb-ı ezanı ve temcidi gereği gibi riâyet etme" (Ayverdi, 2005, s. 3104) ifadelerinin geçmesi, temcidin okunduğu tarihin 15. yüzyıla kadar uzandığının bir işaretidir. Sadettin Nüzhet Ergun'un (1942) *Türk Musikisi Antolojisi*'nde özellikle 17. yüzyılda bestelenmiş birçok tesbîh güftesi vermesi o yıllarda temcidin yaygın bir biçimde icra edildiğini göstermektedir (ss. 69-71). Zira tesbîhlerin ilahi olarak okunduğu gibi temcid olarak okunmuş olmaları da kuvvetle muhtemeldir (Önder, 2010, s. 87). Üsküdar'da, Aziz Mahmut Hüdai tarafından, üç aylar dışında da pazartesi ve cuma geceleri temcid okuma usulünün başlatıldığı ve bunun için bir vakıf kurulduğu, Revnakoğlu (1967) tarafından rivayet edilmektedir (s. 2998). Temcid okunması için bir vakıf kurulması dikkate değer bir ayrıntıdır. Zira vakıflar, bu uygulamaların belli bir usul ve çerçeve dâhilinde gerçekleşmesini, kurumsallaşmasını sağladılar. Bu da, temcid formunun icrasındaki ciddiyeti ve değeri vurgular.

Mehmet Erkal, altı caminin olduğu Taraklı'da, her cami minaresine on genç kişinin çıkması suretiyle, toplam 60 kişinin temcid okuduğundan bahsetmektedir (Önder, 2010, s. 90). Yani temcid, ezan gibi sadece müezzin tarafından okunan bir vazife olarak görülmemekte, sesi güzel olan veya musikiye meraklı olan gençler de, bu icraya katılmakta ve temcid halktan

insanların iştirakiyle gerçekleşen ortak bir icra türü olmaktadır. Revnakoğlu'nun (1967) şu ifadeleri de bu duruma güzel bir kanıt oluşturmaktadır:

Musikiye hevesli, sesi güzel olup da kendi civarında veya başka bir yerde temcide çıkmamış bir semt delikanlısı hemen yok gibidir. [...] Nöbetçi müezzin başta ve hepsinin önünde, dışarıdan gelen hevesli, gönüllü kafilesi ile üç beş kişiden on iki kişiye kadar artıp eksilen bir kalabalığın iştiraki ile minareye çıkılırdı (ss. 2997-2998).

Bu durumda, temcidin, toplum tarafından ezan gibi sadece dinleyici olarak var olduğu değil, birlikte gerçekleştirilen bir icra türü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu birliktelik, ramazan dinamizmine önemli bir katkı sunmakta, özellikle gençlerin böyle bir icra maksadıyla bir araya gelerek, hareketli ve hoş bir ramazan ortamı yaratmalarına vesile olmaktadır.

Temcidin minarelerden okunduğu ve bu şekilde halka sahurun bittiğinin haber verildiği zamanlarda çocuk olanların bu “minare musikisi”nden etkilenmemesi elbette mümkün değildir. Çocukluğunda bu tecrübeyi yaşamış olanlar ve ramazan gecelerini çocukluklarında minarelerden okunan temcid ile özdeşleştirenler azımsanmayacak kadar çoktur. Büyüklerimiz, o dönemde özellikle daha küçük yerleşim yerlerinde sahur yerine temcid kelimesinin kullanıldığını söylerler. Hatta İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşayıp da küçük şehirlere, aile veya akraba yanına kısa süreli ziyaret gerçekleştirenler, büyük şehirlerdeki sahur kelimesi yerine, küçük şehirlerde temcid kelimesinin kullanıldığını belirtirler. Ali Çolak'ın (2006), “Temcid’ derdi dedem. Biz sahura değil, Temcide kalkardık. Sahur kelimesini, emin değilim; ama galiba lise yıllarımda duydum” ifadesi, bu dönemin ramazanlarında, oruç tutmak için gece kalkılıp yenilen yemeğin adının, “sahur” değil “temcid” olduğunu gösteren önemli bir ifadedir. Öte yandan, yine bu dönemi çocukluğunda idrak etmiş bir musikişinas, Lütfi Filiz'in (2006) hatıralarında, bir çocuğun musikiye olan ilgisine, minarelerden okunan temcidin nasıl önemli bir katkısı olduğunu görüyoruz:

Musikiye ilgim, hatta henüz pek küçük yaşlarda olmama rağmen içime tutku seviyesinde yer etmiş musikî aşkım, sadece anacığımın okuduğu ilahi ve Kur'an-ı Kerim tilavetiyle de sınırlı değilmiş. Benim hatırlamadığım ama babamdan naklen aklıma nakşetmiş olduğum şu hatıra, musikiye ilgimi olduğu kadar iştihâkımı da pek güzel anlatıyor:

Bir Ramazan günü... Yaşımın henüz pek küçük olması hasebiyle, ana-babamla aynı odada yatarmışım. Sahur için kalktıkları vakit ben de uyanmış olmalıyım bir şekilde ama sahur sünnetini edâ edip de odaya döndüklerinde

bir de bakmışlar ki küçük Lütfi yatağında yok. Nereye gitti bu çocuk bu saatte deyip arayıp tarıyorlar evde ama sırta kadem basmış Lütfi, yok. Şaşıp kalmışlar tabii ve bir umut, demir dış kapıyı aralayıp da bahçeye çıkınca ne görsünler: Küçük Lütfi kapının eşiğine oturmuş, birdenbire yanı başında bitmiş ana-babasına minareyi gösteriyor! Minarede ne mi var peki? Anlatayım: O vakitler, sahurlerde, hâlâ, temcid ve kasidelerin okunduğu vakitler; Tire'ye de bir Arap müezzin gelmiş o vakit, kaside okuyor minarede ve ben, hayran hayran bu müezzini dinliyorum işte (ss. 49-50).

Bu ifadelerden anlaşılan o ki, eskiden bir köye, o köyden olmayan önemli bir müezzin iştirak ettiğinde, ona minareden temcid okutturulması gibi bir gelenekten söz edilebilir. Ayrıca yazarın veya yazara bu hikâyeyi aktaran kişinin, o vakitte oraya gelen Arap müezzinden haberi olduğuna göre, halk da bu dışarıdan gelen müezzinden haberdar edilir ve insanlar o gün minareden gelen sesin rutin bir icra olmadığını, yeni bir ses duyacaklarının bilincinde olarak dinlerler. Öte yandan, bu satırların bize ifade ettiği en önemli şey, minareden okunan temcidin küçük yaştaki bir çocuğu nasıl etkilediğidir. Bu çocuk, musikiye istidadı olan biri bile olsa, onun bu mecradaki başarısında, söz konusu sedaların daha küçük yaşta, kendisini uykudan kaldıracak kadar kulaklarına dolmasının payı büyüktür.

Revnakoğlu (1967), namazdan sonra musiki severlerden ve meraklı dinleyicilerden meydana gelen ikinci bir cemaatin, minarenin dibinde toplandığını ve temcidi ayakta takip ettiklerini, bazen de bunun münakaşasını yaptıklarını belirtmektedir (s. 2997). Temcid geleneğinin halk arasında gördüğü rağbeti anlatması bakımından, bu ifadeler kayda değerdir. Zira anlamaktayız ki cemaatin en azından bir kısmı, musiki konusunda bilgili veya meraklıdır ve muhtemelen o sırada minarede temcidi kimin okuduğu, nasıl okuduğu, hangi makamda okuduğu gibi konuları tartışmaktadır.

*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'*nde Ahmet Lütfi Kazancı (2003) hakkında yazılan yazıdaki şu cümleler de dikkat çekici olup hem temcidin özellikle 1950'li yıllarda ne kadar yaygın olduğunu ifade etmesi hem ilahilerin de temcid olarak okunması hem de özel izinle bile temcid okunmaya devam edildiğini göstermesi bakımından önemlidir:

Ramazan gecelerinde minarede temcid ilahileri okunması âdeti vardı. Her gece için Emniyetten özel izin alınarak okunan bu ilahiler eşliğinde hanımlar sahur yiyeceklerini hazırlardı. Her gece mutlaka görevliler gelir, engel olmak isterler fakat özel izin gösterilir ve devam edilirdi. [...] 1950 Mayısından sonraki yıllarda minarelerden temcid ilahileri okunmasının önünden bütün engeller kalkmış, özel izin alma mecburiyeti kalmamış, ama bu defa

insanlara bir şeyler olmuş, baskı döneminde yatsıdan çıkar çıkmaz sözleşip temcid verme derdine düşenler kendilerini naza çekmişler ve ayda bir gece olsun temcid verilmez olmuştur (ss. 449-450).

Bu ifadeler, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında, bazı camilerde temcid okunması için emniyetten özel izin alındığını belli etmektedir. Halkın bu geleneğe bağlılığı, her gece için ayrı ayrı izin alınmasından belli olmaktadır. Öte yandan, kesin bir tarih olarak verilen Mayıs 1950 tarihi, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ve tek parti döneminin sona erdiği dönemdir. Bu dönemde minarelerden Türkçe ezan okuma zorunluluğunun kaldırıldığı bilinmektedir. Fakat bu dönemden sonra da, temcid okuma geleneğinin birden ortadan kalktığına işaret edilmesi dikkat çekicidir.

Temcid formu, halkın ramazandaki günlük rutinlerinin belirli kısımlarında okunan bir form olduğundan, konuşma dilindeki deyimlere kadar girmiştir. Mesela, sahur vaktinde kalkamayıp temcid okunurken uyananların bir önceki günden kalan pilavı aceleyle ısıtıp yemeleri, "temcid pilavı" deyiminin dilimizde kullanılmasına vesile olmuştur. Bu ifade, ramazan aylarında geceleri minarelerden okunan temcid geleneği ile doğrudan bağlantılı bir ifadedir. "Temcid pilavı" muhtemelen, temcid okunurken veya o dönemde "temcid" denilen sahur vaktinin yemeği olarak yapılan pilava verilen isimdir. Bu pilavın evin hanımları tarafından tekrar tekrar ısıtılarak sofraya konulmasıyla "temcid pilavı gibi" ifadesi kullanılmaya başlanmış, daha sonra da tekrar tekrar gündeme getirilen bir söz, durum ya da meseleyle ilgili olarak bu ifade kullanılmıştır. Ancak bu pilavın akşamdan yapılıp sahura kaldığını rivayet edenler olduğu gibi, sahurda yapılıp iftarda da çıkarıldığı, hatta her sahur aynı pilavın ısıtılarak sofraya konulduğu için bu ifadenin kullanıldığı rivayetleri de mevcuttur:

Daha çok camilerimizde okunan temcîd ilahisi, anacığım gibi güzel sesli hanımlar tarafından, evin erkeğini sahurda rahatsız etmeden kaldırmak için de okunurmuş ve kimilerimizin hatırlayacağı gibi, bu esnada da "temcid pilavı" pişirmiş evin hanımı. Zannımca, "temcid pilavı gibi" deyimini de bu gelenekten kaynaklanıyor, şöyle ki: Sahurda bitirilemeyen pilav, iftarda, hatta bir sonraki gecenin sahurunda da sofraya getirilip durdukça, sofraya pek sık getirilen bir yemeğe dönüşüyor ve buradan mülhem, önümüze sık sık konan şeyleri temcîd pilavına benzetiyoruz (Filiz, 2006, s. 50).

Toplumun özümsemiği ve genelde yaygın olan değerlerini, mizahi bir üslupla günümüze aktaran fıkralarda da, temcid geleneğinden bahsedildiğini görmek mümkündür. Ayrıca bu fikranın bir Nasreddin Hoca fıkrası olması, Nasreddin Hoca'nın Evliya Çelebi (2006) tarafından 14.-15.

yüzyıllarda yaşadığının rivayet edilmesi (s. 229) ve 15. yüzyılda yazılan *Saltukname*'de kendisiyle ilgili ilk fıkranın yer alması (Akalin, 1987, s. 25) sebebiyle, temcid geleneği tarihinin en azından yüzyıllar öncesine dayandığını söylemek mümkündür. Bu fıkra, aynı zamanda temcidin gündüz vakti minareden okunmasının o dönemdeki tuhaflığı üzerine kurulmuş olmasıyla, temcid usulüne ve halk arasındaki intibasına dair önemli bir ipucu vermektedir:

Bir gün Hoca hammâmda hânendelik ederken âvâzı, gülbengi kendüye, nefesi hoşça gelüp aydur: “Bana yazuk değil mi ki benüm gibi bir hûb nefes zâyi’ ola?” deyüp hemândem hammâmdan taşra çıkar. Doğru bir mescide varur. Anun minaresine çıkar. Öyle vakti idi. Fi’l-hâl temcîd okumağa başlar. Meğer minâre dibinden bir kimse geçip görse, bir kişi öyle vaktında minareye çıkup durmayup temcîd yerür. Herifdür, baş kaldurup yukarı bakup aydur: “Hey nâsâz! Sende bu nâsâz âvaz ile bî-vakt temcîd vermek nedendür?” Hoca dahı temcîdden vaz gelüp minâreyi dolaşmağa başlayup aydur: “Ey n’olaydı bir sâhib-i hayr olaydı! Uşbu minârede bir hammâm yapaydı dahı bizüm gibi nâsâzları nâsâzlıktan kurtara idi!” dedi (Boratav, 2006, s. 156).

Bir ifadenin, halkın dilinde dolaşmakta olan fıkralarda yer alması, o ifadenin halk arasında oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığına delil olarak gösterilebilir. Temcid okuma âdetinden bahseden bu Nasreddin Hoca fıkrası da bize temcid icrasının, halk arasında gece okunan ve minareden okunan bir icra türü olarak bilindiği, aksinin tuhaf karşılanacağı bilgisini ulaştırmaktadır.

Günümüzde, ramazan ayının idrakinde olmazsa olmaz uygulamalar vardır. Mesela “sahur” un, “iftar”ın ya da “teravih”in olmadığı bir ramazan bugün düşünülemez. Yukarıdaki alıntılardan yola çıkarak ortak bir değerlendirme yapmak gerekirse, sahur, iftar ya da teravih gibi uygulamaların bugünkü ramazanlar için önemi ne ise, geçmiş ramazanlar için de “temcid” hemen hemen aynı değeri ifade etmekteydi ve geçmişte Müslümanlar, sahur vaktini minareden duyulan temcid sedalarıyla idrak etmekteydi. Bundan yalnızca elli yıl önce, temcid ve ramazan, ayrılmaz bir ikili olarak birbirini çağrıştıran ve tamamlayan değerler iken, günümüzde “temcid” kelimesinin, özellikle genç nesle, isim olarak dahi bir şey ifade etmemesini, oldukça şaşırtıcı ve ani bir değişiklik olarak değerlendirmek mümkündür.

Temcidin Yeniden Uygulanabilirliği

Türk din musikisinin cami musikisi formları içerisinde, minareden okunanlar ve caminin içinde okunanlar, birbirinden farklılık göstermektedir. Minareden okunan formların hepsine birden “minare musikisi” adı verildiği de bazı kaynaklarda yer almaktadır. Osmanlı’da beş vakit ezanın, her vakit farklı bir makamda okunması bir gelenektir ve bu güzel musiki uygulaması günümüze kadar devam etmiştir. Sadece ezanlar değil, minareden okunan sala ve temcidler de musikinin farklı makamlarında okunmuş ve böylece cami musikisi içinde bir minare musikisi teşekkül etmiştir. Minare musikisini diğer cami içi musikisinden ayıran en önemli etken, bu sedanın bütün bir cemiyet tarafından işitilmesidir. Bu yönüyle minare musikisi, caminin içiyle ilişkisi olan veya olmayan Osmanlı tebaasının tamamını etkileyen, dolayısıyla küçükten büyüğe, her bireyin hafızasında yer eden, muhayyilesini ve zevkini şekillendiren toplumsal bir olguya dönüşmüştür. Yukarıda verdiğimiz örneklere bağlı olarak, bu toplumsal olgunun halk üzerindeki iz düşümünün çoğu zaman olumlu olduğu, halkın ramazanı temcid ile özdeşleştirerek, bu şekilde idrak ettiği sonucuna ulaşabiliriz.

Bugün artık minarelerimizden okunmayan temcidin, Anadolu’nun birkaç yöresinde, çok yakın zamanlara kadar, devam ettiği anlaşılmaktadır. Ferdi Koç (2011), birkaç temcid notasını derlediği Taraklı’da temcid okuma geleneğinin 2000’li yıllara kadar devam ettiğini belirtmiştir (s. 67). Bu geleneğin icrasına zemin hazırlayan en önemli etken, toplumun bizatihi kendisidir. Taraklı gibi küçük ve nispeten içine kapalı bir bölgede, sahur vakitleri minareden temcid okunması, muhtemelen, müezzinlerin bir geleneği devam ettirme görevi ve bilinciyle değil, ramazanın doğal sürecinin bir parçası olarak icra edilen, alışlagelmiş bir faaliyet olarak görülmektedir. Ancak temcid geleneğinin çoktan unutulduğu büyük şehirlerde bu icranın yeniden canlandırılması için her şeyden önce topluma bu geleneğin devam edebilecek bir değere sahip olduğu bilgisi verilmeli, toplumun kendi içindeki bütünlük ve karakterin, bu tür değerlerle belirginleştiği hissettirilmelidir. Daha sonra, bütün camilerde olmasa bile, selatin camilerin birkaçında, sahur vakitleri minareden temcid okunmasına başlanmalıdır. Özellikle yaz mevsimine denk gelen ramazan gecelerinde, iftardan sahur vakitlerine kadar bu camilerin çevresinde süregelen hareketlilik, temcidlerin öncelikle ramazanı bu camilerin çevresinde geçiren kitle tarafından

duyulmasını sağlayacak ve zamanla insanların bu geleneği benimsemelerine vesile olacaktır.

Yine eskiden yapıldığı gibi, toplumun musiki konusunda yetenekli gençleri temcid formunun icrasına yönlendirilerek, bu şekilde, musiki öğrenilen muhitlerde de bir hareketlilik oluşturulabilir. Ayrıca müezzinler de bu konuda eğitilmelidir. Bu geleneğin haberdar olan bir müezzin sınıfının yetişmesi için, müezzin yetiştirilen kurumlarda, bu geleneğin müfredatta yer alması sağlanmalı ve vasıflı müezzinlerin temcidleri camilerde icra etmesi için zemin oluşturulmalıdır.

Günümüzde ramazan aylarında uygulanmakta olan musiki faaliyetlerinin pek azı gelenekle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle ramazan musikisi geleneğinin geçmişte çok daha zengin formlara sahip olduğu ve toplumda çok daha derin etkiler bırakan bir alan olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, eski gelenekleri yeniden canlandırmak adına yapılan faaliyetler arasında, Ahmet Şahin ve Mehmet Kemiksiz'in çabaları göz ardı edilemez. Kendileri, enderun teravihinin camilerde yeniden eda edilmesi için, camileri tek tek dolaşarak bu geleneği icra etmişler ve halkın bu konuda bilinçlenmesine çok önemli katkılar sağlamışlardır. Temcid geleneği de kendileri tarafından son yıllarda ramazan aylarında minare ve televizyonlarda icra edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde uygulaması kalmamış bir ramazan musikisi formu olan temcidler hakkındaki bu çalışmada, bu formun, ramazan, din ve musiki kavramlarını nasıl temsil ettiği ve geçmişte yaşanan ramazanlarda, toplum üzerinde nasıl bir iz bıraktığı konusu ortaya konuldu. Esas olarak, ramazan musikisi denince akla gelen pek çok form içerisinde temcid, bugün artık uygulanmaması sebebiyle, pratik ve nazari esasları çok belli olmayan bir formdur. Geçmişte ramazanı ve temcidleri idrak etmiş neslin rivayetleri bizleri aydınlatsa da, elde ettiğimiz veriler kendi içerisinde ihtilafa sahip olduklarından, söz konusu pratik ve nazari çerçeveyi çizebilmek pek mümkün görünmemektedir. Yine de, elde ettiğimiz veriler göstermektedir ki bu form, geçmişte belli bir usul çerçevesinde ve hatta kurumlaşmış bir şekilde icra edilmekte, bu icraları dinleyen cemiyet üzerinde de oldukça önemli tesirler bırakmaktadır.

Temcidlerin nazari kurallarının belirlenmesi iddiasında olunmadığı için, temcid formunun kaynağı ve nazari çerçevesi gibi konular, daha önce

bu konuda yapılmış çalışmalardan da faydalanılarak, ana hatlarıyla ve bu form hakkında genel bir malumat verecek şekilde ifade edildi. Daha önemli bulunan ve öne çıkarılan mesele ise, temcid formunun geçmiş ramazanlar için ifade ettiği değer ve toplumda uyandırdığı manevi havayı tahlil etmektir. Çeşitli kaynaklarda temcid hakkında yazılanlardan istifade ile ortaya konulan bu düşünce bize göstermektedir ki temcid, geçmiş ramazanlarla bir bütün hâlinde anılan ramazan faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Toplumun “sahura kalkmak” yerine “temcide kalkmak” ifadesi, Türkçeye bir deyim olarak giren “temcid pilavı” ifadesi, minarelerden okunan temcid formunun, ramazan faaliyetlerini pek çok açıdan temsil ettiğini ve toplumun ramazanı idrakinde önemli bir rol oynadığını ortaya koyan örneklerden yalnızca birkaçıdır.

Televizyon kanallarındaki sahur programlarının ve programlar esnasında, ekranın bir köşesinde yer alan saat çizelgesinin, “İstanbul için imsak vakti” gibi uyarılar vermek suretiyle bu güzel temcid geleneğinin yerini alması, her açıdan üzüntü vericidir. Bu çalışmada, söz konusu geleneğin yeniden canlanması, temcidlerin, üç aylarda olmasa bile en azından ramazanlarda ve sadece birkaç selatin camiinde minarelerden okunmaya başlanmasına yönelik bazı girişimlerde bulunulması için teklifler sunulmuştur.

Söz konusu tedbirler ve girişimler, uzun vadede bile olsa, toplumda temcid formunun yeniden tanınmasını sağlayacak ve ramazan ayının toplumun maneviyat ve değerleri üzerindeki olumlu katkısının, estetik boyutta ilerlemesine yardımcı olacaktır. Bu “estetik boyut”, televizyon ve radyo gibi yayın organlarından topluma iletilen sinyaller değil, camilerin minarelerinden yükselen, şehir hayatının ve dolayısıyla toplumun bir parçası olduğunu bütün varlığıyla hissettiren, temcid sedaları olmalıdır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (1987). *Ebü'l-Hayr-ı Rûmi, Saltuk-nâme I (İnceleme-Metin)* (basılmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aktaş, H. (2006). *Osmanlı'da Mübarek Gün ve Gecelerde Dini Musiki* (basılmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aşçı İbrahim Dede. (2006). *Aşçı Dede'nin Hatıraları, Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı* (Cilt 1). Koç, M. ve Tanrıverdi, E. (Haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük Kubbealtı Lügati* (Cilt 3). İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

- Boratav, P. N. (2006). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Can, H. (1967). "Dini Türk Müsikîsi Lügati." *Musiki Mecmuası*, 225.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Çolak, A. (2006, 28 Eylül). "Rüya Gibi Temcidler." *Zaman Gazetesi*.
- Devellioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat: eski ve yeni harflerle*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Ergun, S. N. (1942). *Türk Müsikîsi Antolojisi* (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2006). "Akşehir." *Seyahatname* (Cilt 2). İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi.
- Ezgi, S. (1935). *Nazarî, Amelî Türk Müsikîsi* (Cilt 3). İstanbul: İstanbul Konservatuarı Neşriyatı.
- el-Faruki, İ. R. ve el-Faruki, L. L. (1999). *İslam Kültür Atlası*. İstanbul: İnkılab Yayınları.
- Filiz, L. (2006). *Evveli Nokta Ahiri Nokta, Noktadan Noktaya Ömr ü Hayatım*. Filiz, A. Ş. ve Güleç, İ. (Haz.). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Kazancı, A. L. (2003). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (Cilt 12).
- Koç, F. (2011). "Türk Din Musikisi'nde Temcidler ve Sakarya İli Taraklı İlçesinde Okunan Temcid Örnekleri." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (Cilt XIII).
- Koç, T. (2009). *İslam Estetiği*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Leaman, O. (2010). *İslam Estetiğine Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Olgun, Tahirü'l-Mevlevî. (1963). *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*. Işıklar, A. (Neşr.). İstanbul: Bilmen Basımevi.
- Önder, H. İ. (2010). *Ramazana Musikisi* (basılmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özcan, N. (1979, Ağustos). "Ramazan'da Müsikî." *Nesil*, 11, ss. 50-54.
- Özdamar, M. (1997). *İslambol Geleneğinde Sivil Merasimler ve Doğumdan Ölüme Müsikî*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları.
- Revnakoğlu, C. S. (1967). "Minâre Müsikîmizde Temcîdler." *Tarih Konuşuyor*, 6 (Cilt 6). 2996-2999.
- Sezikli, U. (2011). "Temcid." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şahin, A. ve Kemiksiz, M. (2010). *İstanbul 2010 Ramazan: Enderun Teravihi ve Cumhur Müezzinliği*. Avrupa Kültür Başkenti Ajansı. Klasik Türk Müziği Yönetmenliği. İstanbul.
- Tural, R. (1994). *Türk Din Musikîmizde Na't, Tesbih ve Temcîdler* (basılmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

EK - 1

Suphi Ezgi'nin 1935 yılında yayınlanan *Ameli Nazari Türk Musikisi* adlı eserinde yer verdiği, bestesinin 17. yüzyılın önemli dinî musiki bes-tekârı Hatip Zakiri Hasan Efendi'ye ait olduğunu söylediği Irak Temcid'in notası (ss. 72-75):

Irak Temcid ve münacat Bestekârı Hatib zakiri Hasan ef.

Cok ağır $\text{♩} = 68$ bir müezzim tarafından (A) 1. devre

Ya — hâz re kı Mev la — la

2. devre (B)

Mev lel me va li en tel ka ri mül Bâkî ve en ter Ra

(C)

hî mü — ya Al la — lah

bir müezzim (D)

en..tel la zi te fer.ret te bil fad.li vel ke re

(C)

mi — vel u la — lâ

cumhur (E) (G) bir müezzim

ya — Rah ma man — I la

hün va hi dün Rab bün te a la — hü val la — hü l Be di ul

Hak kul u la la
 cumhur
 ya Men na nan
 bir müezzin
 te a la za tü hü lern ma te cel la mi nel
 gay bi i lel. ay ni fe' cel la la
 ya Men na nan
 bir müezzin
 süb ha ne men ta be a la A de me ba de ma a
 sa fec te ba hü Rabbü hu ve re fa a i les se ma
 va til u la la
 cumhur
 ya Süb ha han
 bir müezzin
 süb ha ne men en ca Nu han il les se fi ne ti ve es ha bi
 hi süb ha ne men er se le Mu sa i la Fir av ni
 bil a sa sa

RAMAZANIN KAYBOLAN SEDASI: TEMCİDLER

cumhur (B) *H bir müezzim*

Ya Dey ya yan sübha

ne me nüh sê ne sav te Da vü de ve ra fa sa l sa süb

ha ne me nit ta ha ze lb ra hi me Ha li len ve is bi

cumhur (B) *bir müezzim* (H)

fa Ya

Han han süb ha ne men

te col la ve kel le me Mu sa sa

cumhur (B) *bir müezzim* (K)

ya Rid va van süb ha

ne men he te me len bi ya e bi Mu ham me di nil Mus ta

fa fi da hü e bi ve um mi ke mel Ha li

cumhur (N) *bir müezzim* (S)

lü ma i le fo da Al ta hi ya haz

re bi -Mev la la i

bir müezzim (S)

la ha il lal la tah

bir müezzim (S)

Ha ki fla i la he il lal

Ek - 2

Ferdi Koç (2011) tarafından, 2002 yılında, Sakarya'nın Taraklı ilçesinden derlenen Neva Temcid'in notası (s. 73):

NEVA TEMCİD

ANONİM
Kıyâk Kızı Hatice, Hatice Saim Özet
Derleyen: Dr. Ferdi Koç
07872902 - Sakarya/Taraklı

SERBEST

SOLO

Lâ i lâ he il lal lah i lâ he il lal lah

Mu ham me dur Re sù lul lah Mev lâ Lâ i la he il lal

lah i lâ he il lal lah

CUMHUR

Â dem sa fi yul lah Mev lâ Ya Haz re ti

SOLO

Mev lâ Lâ i lâ he il lal lah

i lâ he il lal lah Nuh ne bi yul lah

CUMHUR

Mev lâ Ya Haz re ti Mev lâ Lâ i la he

il lal lah i la he il lal lah Mu ham me dur

CUMHUR

Re sù lul lah Mev lâ Ya Haz re ti Mev lâ

Lâ ilâhe illallah Muhammedur Resûlullah Mevlâ
Lâ ilâhe illallah Adem safiyullah Mevlâ
Ya Hazreti Mevlâ
Lâ ilâhe illallah Nuh nebiyullah Mevlâ
Ya Hazreti Mevlâ
Lâ ilâhe illallah Muhammedur Resûlullah Mevlâ
Ya Hazreti Mevlâ